

Віктор АТАМАНЕНКО (Острого)

Найдавніші описи Острозької волості як джерело з соціально-економічної історії

Проблеми соціально-економічної історії України XVI–XVII ст. все частіше повертаються до поля зору істориків. Поряд з традиційними для української історіографії питаннями історичної демографії, історії селянства, джерелознавства набуває ваги вивчення історії української шляхти, зокрема її господарської діяльності та стану окремих маєтностей. Особливо це стосується теренів Волині та її найбільших землевласників – князів Острозьких¹. Пояснюється таке кількома обставинами, з яких тут варто зауважити значення роду в історії українських земель та тих державних утворень, до складу яких вони входили, можливість на прикладі окремих його представників розглядати найважливіші проблеми минулого України. Не останню роль відіграє також стан джерельної бази, яка стосовно вказаних періоду та проблематики є чи не найбільш репрезентативною. Особливістю її є збереженість значної кількості документів статистичного характеру та джерел правових з елементами обліку: дільчих актів, інвентарів, ув'язаних документів, люстрацій, поборових та подимних реєстрів тощо². Але повна та ґрунтовна їх характеристика як на рівні окремих документів, так і окремих видів та всієї сукупності джерел все ще відсутня. Особливою мірою це стосується хронологічно перших описів Острожчини, а їх використання в дослідженнях залишається спорадичним і незначним³ через, очевидно, некомплексне залучення. Відтак одним із завдань даної статті є подолання цього недоліку на прикладі найраніших із збережених на сьогодні описів Острозької волості.

Про значення такого роду джерел для розгляду різноманітних проблем свідчить не лише традиційно широке використання описів Острога та Острозької волості в дослідженнях, починаючи з другої половини XIX ст.⁴, але й кількаразові спроби їх археографічного освоєння⁵. Останні також ніколи не були повними. Тому публікація найдавніших описів Острожчини є ще одним із завдань даної статті.

Хронологічно першим із збережених на сьогодні описів Острожчини є акт ув'язання Б. Острозької в маєтності померлого чоловіка, на що претензії висував В.-К. Острозький у 1542 р. Відбулося воно в результаті напруженої боротьби між удовою та молодшим братом Іллі Острозького не без втручання влади⁶. Характер документа – фіксація зміни власницької належності – не міг не позначитися і на якості інформації. Поряд із викладом послідовності та обставин проведення даної процедури ув'язчий акт уперше стосовно Острозької волості, а можливо, і приватних володінь Волині взагалі, зафіксував деякі господарські показники. Навряд чи можна говорити про їх повноту, оскільки, як правило, попередній власник частину матеріальних цінностей залишав собі й не передавав новому, а в даному випадку представники великого князя, котрі проводили ув'язання, відзначали свідчення службників В.-К. Острозького про відсутність з його боку розпоряджень про складення звіту (лічби)⁷; засвідчено було також і неповноту переданого майна та вивезення частини його із замку та фільварків⁸, а також виведення підданих до Дубна⁹. На повноті інформації описів 1542 р. не міг не позначитись і час їх створення, коли господарська документація не охоплювала всіх сфер функціонування приватновласницьких господарств і не могла стати в повній мірі основою створення актів з наявністю кількісних (описово-статистичних) свідчень. Зрештою, і через століття власне акти їх не містили – як, наприклад, відомий дільчий акт маєтностей тих самих Острозьких 1603 р.

Незабаром було проведено поділ маєтностей, які перейшли до Беати та Гальшки Острозьких, між ними. Цей поділ було зафіксовано у відповідному дільчому акті¹⁰. Він надрукований¹¹, але за копією, що містить помилки, які так і не були відзначені чи

виправлені публікатором при коментуванні¹² (що робить його видання за якіснішою та найбільш близькою копією з Литовської метрики актуальним). В силу цього і в здійсненні ним підрахунки вкралися помилки. З погляду кількості та якості інформації дільчий акт суттєво поступається ув'язчому. До фактів з соціально-економічної історії Острозької волості, зафіксованих у першому, відносять наявність: 1) поселень “волохів”, котрі пізніше ввійшли до складу надвірної міліції кн. Острозьких, 2) переліку острозьких бояр та належних їм селищ, 3) церковних мастків, церков і монастирів, 4) переліку повинностей підданих, 5) зобов'язань сплати Б. Острозькою з власних митних прибутків у Острозі боргів свого покійного чоловіка¹³. Не всі вони, на нашу думку, чітко вкладаються в поняття “соціально-економічні факти”¹⁴, а окремі звучать занадто безапеляційно, зокрема, стосовно поселень волохів. Вважаємо, що правильнішим є погляд на ці села як на поселення на волоському праві¹⁵, де головним заняттям селян було розведення худоби, що підтверджуються наявністю біля Кривина та Борисова (села Острозької волості на волоському праві в дільчому акті 1542 р.) великого масиву лук, черед, які складалися переважно з волів та корів, заготівлею селянами значної кількості сіна¹⁶. Окрім того, на підставі цієї інформації дільчого акта можна говорити, на нашу думку, про один з напрямків господарської діяльності Острозьких та й усього волинського можновладства, а саме – залюднення своїх володінь на основі заохочення переселенців створенням пільгових умов для них, а волоське право такі пільги й надавало¹⁷. Підтвердженням цьому може бути локалізація Кривина та Борисова, як і волоських за ув'язчим актом Білотина та М'якотів¹⁸, у гірше заселених ще й більш як через півстоліття районах Малого Полісся, до того ж постійно більш небезпечних від татарських нападів, що позначалося й на рівні впровадження та розвитку тут фільваркового господарства ще на початку XVII ст.¹⁹ На користь такого тлумачення свідчить і зміна статусу сіл Білотина та М'якотів: за час між створенням документів, що розглядаються (від 6 лютого до 12 травня 1542 р.), ці села втратили волоський характер, натомість з'являються Кривин та Борисів

як волоські, дублюючись тяглими селами з точно такими самими назвами. До речі, обидва акти 1542 р. фіксують наявність дворів-фільварків лише в краще заселеній північно-західній частині волості²⁰. Можна додати, що, судячи з назви, присутнє в них поселення Барані Голови (пізніше Баранє) теж, найвірогідніше, могло бути раніше поселенням на волоському праві.

Отже, крім цього описи 1542 р. містять свідчення стосовно складу Острозької волості, тобто є в них перелік населених пунктів з вказівкою на їхню володільчу належність (категорія, особа посесора) та, в випадку сіл на волоському праві та з фільварками, на характер переважаючих селянських повинностей, перелік населених пунктів з фільварками. Завдяки фіксації сіл волості ці акти уточнюють хронологію перших згадок про них²¹ та дозволяють певною мірою простежити процес формування клієнтури кн. Острозьких²². Зазначені в них категорії повинностей набагато повніші в ув'язчному акті. Він же включає в себе конкретні цифрові дані, хоча, зрозуміло, неповні, про прибутки з Острозької волості.

Склад Острозької волості, як він відображений в обох документах, дещо відрізняється. Так, в ув'язчному акті наявні такі населені пункти, яких немає в акті дільчому: Гнойниця, Буща, Піддубці, Ганусовці; натомість у першому немає сіл, зазначених у другому, а саме – Здолбунова, Омеляної, Кунина, Солов'їв. Частіше в дільчому акті фігурує с. Білашів; поряд з церковним маєтком та держанням боярським з такою назвою в частині Г. Острозької, в частині її матері також є боярський Білашів²³. У одному випадку було змінено боярина-державця, але тут ішлося про призначення нового намісника Острозької волості: урядник В.-К. Острозького Тушило, який від його імені всіляко протидівав, як свідчить текст ув'язного акта, швидкій та безболісній передачі майна, маєтків, звітів Б. та Г. Острозьким, свої маєтності, цілком зрозуміло, втратив, а кар'єру й далі продовжував при своєму панові, натомість новий намісник, Іван підскарбій, їх отримав (люди на Бельмажі та Хорноща, яка Тупилові, можливо, й не належала). При цьому разом зі старим намісником Тупилом Острозька волость втратила і два села, які

він також держав – Піддубці та Ганусівці. Можна припустити, що розташовані найближче до центру волості Бельмаж та Хорноща були наданнями на острозького старосту /намісника/ урядника, його своєрідним “ранговим володінням”.

До джерел прибутків, що надходили з Острозької волості, менш інформативний стосовно цього дільчий акт відносить, крім загальних “платів та пожитків”²⁴, і деяку конкретизацію: “платів, пожитків, всіляких даней, робіт та підвод”²⁵, а також з міста – “мито, пивні, медові та горілки (горілчани) капщизни, воскобійне, вагове”²⁶ (“з важного”)²⁷, ремонт та будівництво городень в замку боярами з своїх сіл²⁸, пороховщина та сторожовщина (зазначені, правда, лише стосовно боярських сіл, але це був загальний платіж усіх підданих)²⁹.

Ув’язчий акт значно розширює свідчення про джерела прибутків та повинності підданих Острозької волості, показує їх майже тотожними за широтою представлення державним маєтностям, репрезентованим такими важливими джерелами статистичного характеру, як ревізії замків³⁰. У ньому вони такі: подимщина, коморне, лазебне, сторожовщина та пороховщина, міське й сільське “wyrzęd”³¹ та куничне, воловщина³². Останню було вибрано на короля, що пов’язано, очевидно, з перебуванням Острожчини в королівському секвестрі, оскільки на час створення документа цей податок за відповідними привілеями, наданими як К. І. Острозькому, так і загалом зем’янству Волині, вибирався на користь землевласників, а не держави³³. Решту з указаних податків складали, незважаючи на наявність складника “сільські wyrzęd”у та куничне”, платежі міські, оскільки останні вибиралися як реалізація судової зверхності замку. Вини та пересуди (якщо це не згадані вже “wyrzęd”у”), грошове торгове від сільської худоби, натуральне торгове (як плечкове від м’яса, так і “targowe z ryb y z wszelakich statkow”³⁴), лій з різників, плата з солі, з ремесла (“co chleb pieką po piąci groszy, z pastuchow mieyskich, z pieniędzy y z owsa, z szewcow, co boty daia, z kowalow co siekiery daia”³⁵), а також платежі “z wdow y dziewek, co za mał do sioł idą, od zonek rozwodnich”³⁶ також належали до міських прибуткових статей³⁷. В оренду острозьким євреям було передано

частину млинів, мито, капщизну й торгове на 1 рік 13 тижнів та 5 днів (від Благовіщення 1541 р. до Св. Петра 1542 р.)³⁸. З сільського населення вибиралися також данини медова та вівсяна, а також стація (данні яловиці)³⁹, десятина з вепрів та овець⁴⁰. До них треба додати і згадану вище воловщину.

Жодних свідчень про податки, що надходили на замок, тобто на власників волості, з церковних та боярських сіл акти 1542 р. не містять. Але ще в 1571 р. частина податків з церковних маєтків надходила на користь замку: “czynsz albo wszystkiek płat idzie do zamku” – з сіл Карпилівка, Юшківці, Плюска, Попівці; “płacą wołowczyzny do zamku od wołu po groszy sześć, strożowego grosz jeden, prochowego po groszu jednym” – з села Дермань; “do zamku dać wołowszczyzny od wołu po groszy sześć, prochowego, strożowego po groszy dwa, na służbę wojenną wyprawują dwa konie” – з села Білашів; “a do zamku wołowszczyzny dają od wołu po groszy sześć, prochowego po groszu jednym, strożowego grosz jeden” – з сіл Кунин та Коршів⁴¹. Безсумнівно, такими ж або близькими до таких були повинності з церковних маєтностей на користь власників Острога й на 1542 р. Можна припустити подібне “втручання” замку і в систему перерозподілу прибутків та оподаткування підданих боярських сіл. Але точно визначити її структуру та реальне наповнення поки що за браком джерел навряд чи можливо.

На 1542 р. в Острозькій волості було кілька фільварків. На час ув'язання вони розташовувалися в Бродові, Новоставцях, Межирічі, Гільчі, а також під замком⁴², який на час поділу, коли їх кількість та місцезнаходження не змінилися, названо “при месте”. В Острозькій волості на 1603 р., тобто на час значно більшого поширення фільварково-панщинної системи на Волині, в Острозькій волості існувало 9 фільварків: в частині, що відійшла Я. Острозькому, знаходилося 7 фільварків (замковий та у Гільчі, Мізочі (Великому. – В. А.), Глинську, Здовбиці, Здолбунові, Бродові)⁴³, а в частині О. Острозького їх було тільки 2 (Мощаниця та Плужне)⁴⁴. Зважаючи, що на 1542 р. Здовбиця не зараховувалася до складу Острозької волості, яким оперували при поділі володіння між В.-К. та Б. Острозькими, а згодом і між

Б. та Г. Острозькими, в силу її ще ранішої належності молодшому сину К. І. Острозького, Мізоч відсутній, а Мошаниця була боярською, можна говорити про стабільність у рівні розвитку фільварків “замкової” частини Острожчини протягом другої половини XVI ст. Подібний рівень впровадження дворів-фільварків у структуру магнатських латифундій у цей період, очевидно, повністю задовольняв потреби замку, а справді інтенсивний розвиток фільваркового господарства відбувався за рахунок боярських сіл. Можливість же одержувати за його рахунок більші прибутки приваблювала зем’яни/шляхту до складу клієнтів, що було вигідно і протилежній стороні, в даному випадку – кн. Острозьким. Підтвердити наявність незамкових фільварків може хоча б наявність панщини серед повинностей церковних підданих у 1571 р.⁴⁵ Таким чином, можна вважати дійсну кількість дворів (дворців) фільварків на території Острозької волості більшою за вказану в актах 1542 р., як, зрештою, і в інших її описах XVI – поч. XVII ст.

Дільчий акт 1542 р. виділяє і інші замкові господарські комплекси, правда, тільки граматично. Такими є 1) Глинники – Головлі та 2) Нетішин – Вельбівне – Солов’ї (“село Вельбоино з Нетішиномъ и зъ Соловьи,... село Глинъники и Головле”)⁴⁶, які, можливо, були своєрідними зародками фільварків, котрі, щоправда, в такому вигляді так ніколи й не склалися остаточно.

Стосовно характеристики фільваркового господарства набагато інформативнішим є ув’язчий акт. Він, крім власне виділення його осередків, містить дані про кількість збіжжя різних зернових культур, чисельність челяді невільної, кількість худоби та птиці, норми обмолоту. Дані про кількість збіжжя при наявності норм обмолоту створюють можливість визначення низки показників, які стосуються чи не найсуттєвіших рис рівня розвитку господарства. Але існує кілька обмежень такої можливості, пов’язаних з обставинами фіксації цієї інформації в ув’язчому акті. Йдеться, по-перше, про якість самого документа, який є “дослідницькою” копією (очевидно, XIX ст.) з засвідченої копії 1762 р., що певною мірою “гарантує” наявність неточностей чи спотворень, зате залишає сподівання на віднайдення або

документа XVI ст., або й більш хронологічно близького до оригіналу тексту, а по-друге, про реальну протидію В.-К. Острозького процесу ув'язання, що знайшло вияв у тому числі й у вивезенні збіжжя з фільварків⁴⁷. Фіксація ж в акті останнього могла бути неповною, як і поєднуватися зі збіжжям невиробничого походження (дані, десятини тощо). Нарешті, немає вказівок про урожай якого року чи якого періоду йдеться – межею в поділі прибутків був день Св. Варфоломія⁴⁸, коли жнива могли ще остаточно не завершитися.

Суто джерельна інформація має такий вигляд (дані в копах, горох – у возах)⁴⁹:

	жито	пшениця	овес	ячмінь	просо	татарка	горох
Бродів	180		400	30		40	25
Новоставці			210	40	10	15	25
Під замком	80		130		20		8
Межиріч	5 мірок	50				5 мірок	
Гільча	250	100 10 (ярої)	290	30		20	9
Данина (мірок)			585				
Вивезено (мірок)	227	35	244			10	
Сумма (мірок)	560	137+7	1792 ⁵⁰	40			

Приймаючи за факт, що ці дані всією повнотою стосуються 1542 р., та спираючись на встановлені в історіографії норми урожайності в сам-5, сам-7 як середні та норму висіву в одну мірку/мацу на одну днину/морг⁵¹, можна встановити приблизну площу фільваркового ареалу. Вона мала б дорівнювати, за умови впровадження тут трипільля, близько, 300 – 400 моргів, тобто 210–280 га. Застосувати якісь коефіцієнти для хоча б приблизного визначення розмірів селянських земель у селах з фільварками є в даному випадку аж занадто ризикованим заходом через наявність у всіх фільварках невільників, яких могли використовувати і для різноманітних сільськогосподарських робіт, та відсутність чітких вказівок про кількість сіл, що забезпечували

функціонування фільварків, яких могло бути більше, ніж число самих фільварків.

Отже, структура прибутків Острозької волості за ув'язчим актом така. Було вибрано подимщини, коморного, лазебного, сторожовщини та пороховщини, куничного, міських та сільських пересудів 88 кіп 7 грошів 8 пенязів, з волості – 106 кіп 52 гроші 5 пенязів воловщини⁵². Вказані в документі ціни на збіжжя⁵³ дають можливість визначити прибутки від продажу продукції фільварків. За умови повної реалізації зернових, чого насправді не могло бути через цілком можливі труднощі з реалізацією, виділення зерна на посів і частково в резерв та для утримання невеликої челяді, можна було отримати близько 200 кіп грошів. Оренда мит, капщизни, торгового, запродана острозьким євреям, приносила за рік та 13 тижнів 740 кіп грошів⁵⁴, що в перерахунку на рік дає приблизно 490 кіп грошів. Отже, навіть без урахування прибутків від можливої оренди млинів та ставків це джерело прибутків (оренда) мало традиційно найбільшу питому вагу в структурі прибутків, що надходили з Острозької волості. Ув'язчий акт указує розміри заславського мита, яке, очевидно, також за рік та 13 тижнів становило 86 кіп 34 гроші⁵⁵, а в перерахунку на рік це дорівнювало приблизно 70 кіп грошів. Як видно, воно не набагато поступалося прибуткам від платежів міщан та пересудів, що й було однією з причин тривалої боротьби за нього між Острозькими та Заславськими.

Натуральні платежі з замкових сіл стосувалися данин вівсяної, яка становила 585 мірок, та медової, якої було вибрано 75 відер⁵⁶. Їх доповнювали невідома за розмірами через, очевидно, її спожиття членами великокнязівської комісії стація, а вказані вибрані урядниками В.-К. Острозького 2 яловиці явно замалі для неї, відгодівля вепрів (їх було здано 30) на замок⁵⁷, що традиційно покладалося на мельників, та десятина з вепрів та овець⁵⁸. На основі кількості “вепрів кормних” можна визначити кількіть млинових кіл у 7 млинах – підзамковому (згорів за два тижні до ув'язання), гільчанському, жидівському, уїздецькому, завидівському, кривинському, новоставецькому⁵⁹. Зважаючи на найчастішу норму острозького інвентаря 1620 р. відгодовувати

з кола одного вепра за 17 тижнів⁶⁰, тобто три на рік, одержимо 10 кіл на 7 млинів на 1542 р.

Ще більшою мірою приблизними можуть бути підрахунки чисельності населення Острозької волості, але й для цього ув'язний акт 1542 р. деякі підстави надає. Це – розміри окремих податків, а відсутні в ньому свідчення про норми обкладення можуть бути взяті з інших джерел. Такі свідчення наявні в сучасних, хоч і позаострозького походження, джерелах як, наприклад, ревізії замків, а також у пізніших інвентарях Острожчини. Тут варто зауважити ще одну з причин складності та неможливості точності в подібних підрахунках, а саме – різномірність норм одного й того ж податку як по районах, так і навіть по окремих маєтках, оскільки вони не були загальноприйнятою нормою⁶¹.

Кількість млинів теж може бути покладена в основу визначення кількості населення. Так, підрахунки Б. Барановського на матеріалах 70-х рр. XVI ст. з теренів етнічної Польщі свідчать, що 1 млин у середньому припадав на 476 мешканців⁶². Таким чином, сім “замкових” млинів забезпечували близько 3,5 тисячі мешканців, переважно сільських та здебільшого, очевидно, небоярських сіл.

З іншого боку, якщо йдеться про міське населення, Остріг видається чи не найпридатнішим для проведення подібних підрахунків стосовно розглядуваного періоду. Йдеться про майже чистий, особливо як на ті часи, тип міського поселення⁶³. В усякому разі, виходячи з інформації поборових ресстрів 70–80-х років XVI ст., до такого, бодай попереднього, висновку прийти можна. Отже, ці документи засвідчують або низький рівень, або повну відсутність землеволодіння в острозьких міщан. На 1577 р. землею, причому не більш-менш значними ділянками, а тільки городами, володіли лише мешканці (46 димів) Заріччя, майбутнього Нового міста Острога, та перекупки та перекупні (19 димів)⁶⁴, на 1583 р. жоден острозький міщанин не платив державного податку за користування землею⁶⁵. Якщо порівняти під цим кутом зору дуже близькі в усіх відношеннях Остріг та Дубно на основі створених одночасно поборових документів, то

цей характер першого особливо помітний. Так, у 1576 р. в Острозі на 314 будинків лише 64 мали тільки городи⁶⁶, а в Дубно – на 208 будинків 75 мали землю та 31 – городи⁶⁷.

Таким чином, у даному випадку, як уже вказувалося вище, можна вважати подимщину (волинський еквівалент сребщани), коморне, лазебне, міські та сільські пересуди (йшли, очевидно, на князівських урядовців), сторожове та порохове (платили всі піддані – як міські, так і сільські) майже повністю міськими платежами. Певною мірою підтвердженням цьому може служити використання в тексті ув'язного акта різних термінів для позначення близьких, якщо не тотожних, платежів населення Острозької волості. Йдеться про подимщину й воловщину. Обидві назви використовувалися для позначення загальнодержавної сребщани, але воловщина стосувалася Волині⁶⁸, а подимщина – Київщини та Брацлавщини⁶⁹. Оскільки воловщина була податком поземельним⁷⁰, то застосування терміна “подимщина” стосовно Острога, очевидно, пояснюється необхідністю розрізнення платежів з міського та сільського населення. Випадки використання відмінних назв для міських та сільських податків були у Великому князівстві Литовському⁷¹. Вже саме використання різних термінів у даній ситуації свідчить про рівень розвитку міста⁷².

Величина вказаних платежів для Острога становила 88 кіп 7 грошів та 8 пенязів⁷³. Зважаючи на те, що судові платежі були найприбутковішою частиною серед державних прибутків⁷⁴, а їх місце в структурі оподаткування з імунізацією навряд чи змінилося, можна припустити, що вони склали близько третини цієї суми. Приймаючи за аналогією з податком кременецьких міщан, які не володіли землею, і розмір плати міщан острозьких у 6 грошів⁷⁵ та розміри сторожовщини й пороховщини у 2 гроші⁷⁶, а решту платежів близькими до них, одержимо приблизну кількість будинків у Острозі в межах 200–300. Ця, як уже зазначалося, досить наближена цифра може здатися дещо перебільшеною, особливо зважаючи на не набагато більшу їхню кількість у поборових реєстрах кінця XVI ст., але є вдвічі більшою порівняно з встановленою П. В. Михайлиною⁷⁷. Але, з іншого боку, збільшення мешканців Острога, принаймні з часу

збережених поборових реєстрів до середини XVII ст., відбувалося виключно за рахунок розвитку передмість та розбудови “міст-супутників” Нового міста та Кароліни при відносно стабільній структурі Старого Острога⁷⁸. Дані підрахунки не можуть стосуватися татарського та єврейського населення.

Якщо всі ці міркування та розрахунки, а ми, з урахуванням зауважених обмежень останніх, вважаємо саме так, відповідають дійсності, то можна говорити про завершення формування і стабільність розвитку організації та структури Острога-міста на 40-ві рр. XVI ст. джерельно підтвердженими, а віднести цю завершеність можна принаймні на часи життя К. І. Острозького. Зрештою, кількість зафіксованих у обох розглядуваних джерелах міських та розташованих біля Острога церков може розглядатися як підтвердження наших розрахунків, оскільки корелює, наприклад, з даними по Кременщу, в якому на 1552 р. знаходилися 431 християнський будинок та 5 міських церков⁷⁹.

Підставою для визначення, також, зрозуміло, тільки наближеного, може бути зафіксований в ув’язчому акті розмір воловщини та вівсяної данини. Перша дорівнювала 106 кіп 52 гроші 5 пенязів⁸⁰. Про те, що це не податок з селян залежно від кількості волів у їхніх господарствах, як це представлено в описі 1571 р. (вибирався в розмірі 6 грошів з вола)⁸¹, говорить складний характер суми, точніше – наявність як її складника пенязів. У даному випадку скоріше йдеться про поземельний податок з селян, такий самий еквівалент сребщини, як і подимщина для міщан, тільки для сільського населення. Невідомо на разі, чи вибиралася воловщина з волоських сіл (очевидно, ні) та як вона розкладалася на маетки різної категорії – замкові, церковні, боярські (власники двох останніх мали вибирати її на свою користь); нарешті, за ревізією Кременецького староства 1552 р. цей податок платило тягле населення в розмірі 40 грошів з дворища⁸². В такому випадку кількість тяглих дворищних господарств в Острозькій волості приблизно дорівнювала 160. Оскільки тяглими, очевидно, вважалися – за рахунок незамкових сіл їх повинно було б бути більше – тільки піддані сіл, в яких були розташовані двори/фільварки, то ця кількість стосується тільки

Бродова, Новоставців, Межиріча, Гільчі та поселень, які забезпечували функціонування замкового фільварку, – таким, ймовірно, були Бельмаж та Хорноща, повністю чи їхні частини. В цьому випадку середній розмір зазначених населених пунктів за кількістю дворищних господарств (близько 30) не узгоджується з даними по Кременеччині, де він удвічі менший⁸³. Таким чином, у даному випадку йшлося, скоріше за все, про воловщину з усіх, тяглих і данних, замкових сіл, де, відтак, середня кількість дворищних господарств становила 7–8. В дійсності вона повинна була бути дещо меншою через наявність городницьких господарств, а відтак загальне число господарств, тим більше з урахуванням селян, котрі ще не висиділи волі, – значно більшим.

Розміри вівсяної данини можуть бути покладені в основу визначення кількості господарств нетяглих маєтків. Правда, в часи повсюдного поширення фільварково-панщинної системи вона вибиралася з усіх селян, але в даному випадку її цілком виправдано можна віднести тільки до сіл, в яких замкові господарські осередки були відсутні. Отже, з нетяглих сіл Острозької волості за 1541 р. було вибрано 585 мірок данного вівса⁸⁴. В Кременецькому старостві тяглі селяни поряд з грошовим чином платили з дворища по 4 мірки вівса⁸⁵, а тяглі селяни Острожчини XVII ст. 1–2 маці. Тому можна прийняти кременецьку норму, навіть якщо вона й стосувалася тяглого населення, приблизно рівною побору з острозьких данників, яких було близько півтори сотні господарств. Відтак на 16 замкових данних сіл (крім фільваркових не враховувалися і 2 волоських села) припадало в середньому 9 дворищних господарств. У разі вибирання вівсяної данини і з тяглих (фільваркових) сіл кількість дворищних господарств у данних селах повинна бути меншою, але не набагато через удвічі, якщо не більше, меншу її сплату тяглими селянськими господарствами порівняно з данними. Як видно, визначена тут кількість корелює з обрахованою на основі сплати воловщини.

В усіх випадках проведені вище підрахунки слід вважати дуже приблизними та значною мірою умовними. Подібні випадки потребують окремого ґрунтовного розгляду з залученням значно ширшого кола джерел. Так чи інакше, рівень залюднення

Острозької волості слід вважати досить високим, оскільки, наприклад, з Брацлавщини на початку XVI ст., до татарських спустошень, подимщина (як державний податок до її імунізації) становила не більше 30 кіп грошів⁸⁶.

Розглянуті вище найдавніші зі збережених на сьогодні описів Острозької волості 1542 р. містять свідчення і про інші аспекти її структури, організації, про процеси, в результаті яких ці документи з'явилися на світ. Більш інформативний ув'язчий акт можна вважати винятковим для приватних володінь Волині першої половини XVI ст. Поряд із сучасними йому, але створеними дещо пізніше, ревізіями замків 1545 і 1552⁸⁷ рр. та інвентарями Кременецького 1548 р.⁸⁸ та Ковельського 1556 р.⁸⁹ він закладає основи статистичного дослідження волинських латифундій "литовської" доби, досить бідної подібними категоріями джерел для українських земель. Всі ці документи дають можливість по-новому підійти до вивчення такої суто джерелознавчої проблеми, як генеза, еволюція, запозичення норм, поширення описово-статистичної, облікової документації у державних та приватних маєтностях Волині.

ДОДАТОК

**Augustus Tevius, Dei gratia Rex Polonia[e],
Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae,
Samogitiae, Kyoviae, Volhyniae, Podoliae, Podlahiae,
Livoniae, Smolensciae, Severiae, Czernischoviae etc.
necnon Hareditarius Dux Saxoniae et Princeps Elector.**

Significamus praesentibus Literis Nostris quorum interest universis et singulis Reperiri in Actis Metrices Regni Literas intrascriptas Tem[p]oris sequentis.

Ja, Jan Luthomirski, dworzanin krola j[ego] mci, od krola j[ego] mci xiężnie jey mci Beacie z Koscielca, małzonce nieboszczyka xiążęcia Iliego

Konstantynowicza Ostroskiego, y dziewce jey mci, xiężnie Elzbiecie, przydan ku odbieraniu zamkow y dworow ze wszystkimi ich własnościami y rzeczami od xiążęcia Wasila j[ego] mci Konstantynowicza wedle dekretu ich mciow panow jednaczow przez krola j[ego] mci juz potwierdzonego, Siemion Babinski, od krola j[ego] mci xiążęciu Wasilu przydan, aby był przy oddawaniu zamku ostroskiego xiężnie Iliney y dziewce jey mci, zeznam tym to listem przed wszystkimi, komu tego potrzeba będzie, iz przy panie Stanisławie Narbucie, pisarzu cła zasławskiego krola j[ego] mci na komorze ostroskiej, xiężnie Iliney y dziewce jey mci na wszystkie sprawy, z kim by ich kolwiek miała, wczem przydan, Hriczku Burkowskiem, tołmaczu, a Passi Ludwikowskiem, ziemianiech krzemieniecki[ch], Sebestyanu // **13b.** Dachnowskim, wizu zamku Krzemienieckiego, danego z urzędu, od xiężney Iliney y dziewczki iey proszeni y wezwani ku rzeczom a sprawom nizey pisany.

Na zamku Ostroskim, gdzie urzędnicy xiążęcia Wasila j[ego] mci zamek Ostroski mnie, Janu Luthomirskiemu, zdawali, to wszystko działo się, co nizey spisano iest. Nayprzod, gdysmy w poniedziałek, który był dnia trzydziestego januaria, zesli się na zamek Ostroski z urzędniki ostroskimi xiążęcia Wasila j[ego] mci, to iest z Fiedorem Tupilem, namiestnikiem, a Bohdanem Raiewiczem, pisarzem, ostroskimi, tedy ja, Jan Luthomirski, wyzey pisany, powiedziałem przed pany wyzey mianowanemi przy tych to urzędnikach ostroskich, iz gdym tu, do Ostroga, przyjechał we czwartek, dnia dwudziestego szostego januaria, ku odbieraniu zamku Ostroskiego, opowiedziałem się tegoz dnia tym to urzędnikom ostroskim, Tupiłowu y Raiewiczowi, pytając ich iesli by mieli iakie poruczenie od xiążęcia Wasila, pana swojego, oddac mnie ten zamek Ostroski ze wszystkimi rzeczami podle dekretu jednackiego, izem od krola j[ego] mci k temu posłani. Albowiem iesli by nie oddali do wtorku, trzydziestego pierwszego dnia januaria, tedy zakład w dekrecie opisany, dziesięć tysięcy kop groszy monety litewskiej, xiążę Wasil xiężnie Iliney przepadnie. Na co mnie byli odpowiedzieli, iz zadney nauki ieszcze od xiążęcia Wasila nie mają w tey rzeczy, ale o tym słyszeli y wiedzą z inąd y nauki się nadziewiają na kazdy dzien. Y tak byli ze mną postanowili, iz na dzien sobotni, dwudziesty

y osmy januaria, mieli wezwac k temu boiar, urzęników, mieszczan, tywonow, watanow y inszych ludzi wolosnych.

Gdy ten dzien przyszedł nic nie uczynili, a gdym ich o to pytał, dla czego tak nie dbali byli – powiedzieli, iz zadney nauki ieszcze nie mieli. Tam, gdym im przypominał zakład, iesli by do dnia wyzey pisanego temu dosyc nie uczynili, iz weń uwiodą pana swojego. Odpowiedział Tupiło, iz iemu na tym nic, bo ma rozkazanie //2 pana swego, ktore za swiętosć chowa, iz xiążę Wasil wie, co czyni. K temu ci urzędnicy ostrosky przed pany wyzey pisanemi przyznali się, izem ja, Luthomirski, to z niemi mowił y sprawował. Potym powiedzialem tym to urzędnikom ja, Luthomirski, iz pan Babinski w niedziele, dwudziestego dziewiętego dnia januaria, przed wieczorem opowiedział mi się y ukazał mi list krola j[ego] mci, ktorym iemu porucza, aby był przy oddawaniu zamku Ostroskiego y pytałem tych to urzędników ostroskich, iesli by iuz mieli rozkazanie od pana swojego oddac ten to zamek Ostroski w ręce moje. Y położyłem y czyszc kazał list krola j[ego] mci, ktorym mnie ten zamek Ostroski y insze zamki y dwory od xiążęcia Wasila j[ego] mci imieniem xiążney Iliney y dziewczki jey mci podług dekretu jednackiego przyiac y w nich się wwiazać y wszystkie rzeczy odebrać moc dac raczył. A tak ja, Babinski, położyłem y czyszc kazał list krola j[ego] mci, ktorym mnie poruczac raczy, abych był przy oddawaniu zamku Ostroskiego xiężnie Iliney y dziewczce jey podle dekretu jednackiego, iako te listy szerzey w sobie obmawiaią. Ktorych my, Lutomirski y Babinski, przepisy dalismy pod pieczęciami swemi stronom, to iest xiążęciu Wasilu y xiężnie Iliney ich mciom. Na to urzędnicy wyzey pisani ostrosky powiedzieli, iz oni o zadnym dekrecie nie wiedzą, ale zamek y insze rzeczy tak oddac chcą, iako w poruczeniu mają od xiążęcia Wasila, pana swego.

Takze zamek Ostroski dnia trzydziestego januaria mnie, Luthomirskiemu, oddali. A k temu zamkowi oddali mi tez mianowite imienie zamkowe, czerkowne y boiarskie nizey mianowane ze wszystkimi boiary, poddanymi, własnosciami, szerokosciami y powinnosciami. Nayprzod, miasto Ostrog, potym siola zamkowe: siolo Miedzyrzecz, siolo Borowica, siolo Rozwaz, siolo Holcze, siolo Choniakow, siolo Hlinniki, siolo Płuzne, siolo Nowostawcze, siolo Brodow, siolo Zawidow, siolo // 23B. Hnoynica, siolo Nieteszyn, siolo

Wielboyno, sióło Boryszow, sióło Hrozowo, sióło Krywin, sióło Baranie głowy, sióło Klepacze, sióło Miekoty walaskie, sióło Bilotyn wałaskie, sióło Hołowle, sióło Płoska.

Potym młyny zamkowe, potym młynisko na stawie pod amkiem – abowiem ten to młyn nieopatrznością a niedbałością urzędników ostroskich xiążęcia Wasila j[ego] mci przed dwiema niedzielmi zgorzał – młyn na stawie Holeckim, młyn na rzece Zydowce, młyn na stawie Miedzyrzeckim, młyn na stawie Zawidowskim, młyn na rzece Horeni w Krzywinie, młyn na tey ze rzece w Wielboynie, ruda pod zamkiem, młyn w Nonostatyczoch.

Potym stawy zamkowe: staw w Holcze, staw w Miedzyrzyczu, staw w Zawidowie, stawek Zydowski, staw pod zamkiem.

Potym pasnie zamkowe, w ktorych tego zboza ani zadnych rzeczy nie było oddano, tylko pasnie mianowite. Nayprzed, pasnia pod zamkiem Ostroskim, pasnia nowostawiecka, pasnia miedzyrzeczka, pasnia holeczka, pasnia brodowska.

Potym sióła czerkiewne z manastery y z ludzmi ich y inszemi własnościami y powinnościami. Nayprzed manaster Czesnego Chrysta z tym ze siółem, monaster S[więtey] Piatnice z tym ze siółem, sióło Płoska, sióło Horodnica popa Iwanowskiego, sióło Biełasow, monaster Dermanski z tym ze siółem, sióło Kunin, sióło Świętego Mikuły, sióło Świętego Hleba Dzorisa, sióło czerkiewne Swiatey Przczystey, sióło Korszewa, sióło Lutczyn, w ktorym połowica plebana ostroskiego, a druga połowica – Hryniowa Piatnickiego, sióło Glinsko.

Potym sióła boiarskie, boiarrowie ich ze wszystkiemi poddanemi y inszemi własnościami y powinnościami. Nayprzed, sióło Wolbarow Schidlowieckiego, sióło Czerkow Niesmieianowo, sióło Urwienaia, sióło Wiela Ienino, sióło Wieische Viesdeckiego, sióło Chorow Iwana Pawłowicza y Zdana y Iwana Promczykowiczow a Bohdana Jaczkowicza, sióło Sumokowce Lobosowo, sióło Gryczkowo Moszczenica, Tupiłowy sióła //3 – sióło Poddubcze, sióło Hanuszowcze a ludzie na Bielmażu. Potym sióło Dolotheze, sióło Dolbinow Miskowo, sióło Wołoskowcze Oranskiego, sióło Podbuzeckiego, sióło Koniuchy Schaskowo, sióło Lebiedy, sióło Rokimle Waskowo, sióło Hrymaczow Olizarowo, sióło Derewiancze Hryczkowo, sióło Nowosiółki Hrynkowey, sióło Radohoszcz Jaczkowo, sióło Zwiszohorcze Branowo,

sióło Borowica Bielikowo, sióło Bielaszow, sióło Knidiszowo, sióło Ruszywle Borysowo, sióło Piatyhorczyny Pokotyłowa połowica, folwarczek pod miastem Hornoszcze.

A gdy się juz to tak stało, tedy ja, Jan Luthomirski, tegosz dnia, trzydziestego januaria, mowilem tym to urzędnikom ostroskim, Tupilowi y Raiewiczowi, aby mi oddali dochody y płaty wszystkie spełna, ktore ku zamku Ostroskiemu przysłuchaia, od Świętego Bartłomieja blisko przeszłego y insze rzeczy w zamku, w pasniach, w młynach podle dekretu tego jednackiego przez krola j[ego] mci potwierdzonego, a iesli by co dochodow iakich kolwiek wybrali przez ten czas, zeby im liczbą uczyniwszy wrocili wszystko.

Powiedzieli ci to urzędnicy ostrosy, iz cokolwiek brali dochodow iakich, tedy brali na pana swego, od ktorego zadnego rozkazania nie maia, aby przede mną liczbę czynic albo xiężnie lliney y dziewce jey mci przez ręce moje co wiernąc z dochodow mieli.

Jam to im powiedział, acz xiężna jey mc lliney tego by czynic nie była powinna xiążęcia j[ego] mci Wasila przestrzegac, zeby w zakład nie wpadł. A wszakze chcąc jey mc sobie zachowac łaskę a przyiazn xiążęcia Wasilową j[ego] mci. Nayprzod, oddała j[ego] mci przez mię zamek Dziecielski podle dekretu jednackiego, aby się j[ego] mc ostrzegł, iakoby tez jey mci zamki y dwory podle tegosz dekretu oddac miał, y prosila mię jey mc, abych to wam, panowie urzędnicy, dekret jednacki y kwitacyą z registrem pana Nowickiego, dworzanina //3 3B. krola j[ego] mci, ktoremu ja imieniem xiążney lliney y dziewki jey mci a z czym zamek Dziecielski oddał y tez registr pana Niepituszczego, dworzanina krola j[ego] mci, iako był ten zamek Dziecielski jey mci oddał, iz xiężna jey mc daleko lepiej teraz oddała ten to zamek, nizli jey była przyięła, a to folguiący dekretowi. Y dałem to wszystko cziszcz przy paniech wyzey pisanych tym to urzędnikom ostroskim, wykładaiać im dostatecznie kazdy artykuł.

A gdy to iuz wszystko było przeczczono, tedy ja, Luthomirski, pytałem tych to urzędnikow zamkowych ostroskich, iesli by temu rozumieli. Powiedzieli, iz dobrze rozumieia, ale tego w poruczeniu od pana swego nie maia, aby tak oddac mieli, iako dekretu słyszeli, ale tak oddac chcą, powiedzieli, iako im pan ich rozkazał.

Jam ich upominał kilkakroc, iz tylko ieden dzien juz ma czasu dosyc czynic dekretowi, iesli tego nie uczynicie – zawiedziecie xiążęcia Wasila j[ego] mci w zakłady, tak iz gardła wasze y statki za to stac nie będzie.

Odpowiedzieli, iz nam tym nic nie nalezy, my czyniemy, co nam poruczono od pana naszego.

A takim ich często upominał y wystrzegał, az mi pan Babinski rzekł, abych im dał pokoy w tym, gdy na to nie dbaią, bo oni czynią, co im rozkazano.

Tak ze tegosz dnia spisalismy wszystkie rzeczy w cerkwi zamkowej, to iest trzydziestego dnia januarja, ktore tamze zastali w cerkwi zamkowej przy protopopie podle rejestru, pieczęciami panow wyzey pisanych y moią zapieczentowanego, a izesmy rejestru tego miéc nie mogli, iako pan Babinski z panem Golewiczem zamek Ostroski xiążęciu Wasilu a z czym byli oddali.

Odebrałem ja, Jan Luthomirski, przy paniech wyzey pisanych imieniem xiężney Iliney y dziewczki jey rzeczy w zamku Ostroskim nizcy pisane z rejestrow dworzan krola j[ego] mci, ktorzy ten to zamek Ostroski nayprzed popisowali, a wszakze //4 iednak y podle tych rejestrow nie wszystko iako dekret obmawia ci urzędnicy zamkowe mnie oddali, iako te rzeczy nieoddane przy inszych nieoddanych nizey a wspołek napisane będą. Rzeczy w zamku Ostroskim mnie, Luthomirskiemu, dnia trzydziestego januarja oddane: dział litych spizowych pięć, dział zelaznych pięć, hakownica bez łoża, saletry sledziowka y trzecia część beczki lwowskiey, siarki pułbeczki lwowskiey, kul zelaznych dwanasce, prochu dwa pułbeczki, ołowiu cztery sztuki, kamiennych dwiescie, miodu przasnego pietnascie wiader, wosku pułczwarta kamienia, mąki rzaney dwanasce miarek, starego mięsa trzydziesci połetkow, gęsi suchych osm, chmielu siedm krosien, wisni z gruszkami y miodu baryła, octu szesc pułkowkow, kapusty kisley pułpięty beczki, sliw słonych baryła, kwasu gruszowego trzy beczki, lina co na mur cegłę ciągną. W browarze kadzi dwie piwnych a trzy kadzi co miód sycą, kociel wielki browarny. W kuchni kadz. W łaznie piec miedziany. U młyna labędzi dwadziescia y trzy. Łancuchow do wrot mieyskich dwa.

Rzeczy w skarbie zamkowym oddane: schołomczow pięćdziesiąt y dwa, przylbicza iedna, puklerz ieden, pancerczow starych złych bez

oboyczykow iedenascie, oboyczyk ieden, nozow krayczych starych połamanych dziewięć, karaczyn stary na bronatnym axamicie, kobiercow y opon starych złych wilkich y małych pietnascie sztuk, opony dwie na płotnie malowanych, obrus a dwa ręczniki starych iedwabiem wyszywanych, ksiąg wielkich y małych wszystkich dwadziescia y iedna, kabat sukienny czerwony, obraz malowany z krzyzem kamiennym, czapek białych prostych trzydziesci y cztery, flasza drzewiana iakoby księgi, skrynki trzy, listow papierowych // 43b. proznych niczemnych trzy, zemby rybie.

Tam ze rzeczy nieiakiego Bildeyka oddane, oto te: kord stary trocha srebra na nim, dex axamitu czerwonego rytego, drugi dek sukienny szachowany, czapka kosmata czerwonego iedwabiu, skofia miedziana pozłocista z litermi, obręcz y skofia miedziana pozłocista, dwa thehlay sukiennych czerwonych, thehilay ieden z kitayki czerwoney, rękawy kitayki zołtey.

Potym, dnia trzydziestego pierwszego januaria y wtorego, trzeciego [februaria] ja, Luthomirski, przy tych to paniech wyzey pisanych przyimowałem liczbę od urzędników folwarkowych y tywonow, tudziesz od zydwow, co na arendę swoje myta y kapszczyzny y młynow ostroskich xiążęciu Wasilu y urzędnikom j[ego] mci ostroskim oddali, y tez ode wszystkich poddanych ostroskich inszych, co ze wszelakich dochodow roku tysiącznego pięćsetnego czterdziestego pierwszego od Świętego Bartłomieja blisko przeszłego dali tym to urzędnikom ostroskim. K czemu z pany wyzey pisanemi wzywalismy tych to urzędników zamku Ostroskiego dla tego, iz gdzie by się z poddanemi zgodzili, aby tym poddanym potrzeba przysiądz nie była. Ale iz ci to urzędnicy ostrosocy tak byli uporni, iz kiedy chcieli, tedy do nas przysli, a na koniec juz przychodzic nie chcieli, powiedaiąc, iz tego od pana swojego w poruczeniu nie maią. A tak czynili, aby się nie okazało, co brali od poddanych. A tak my, Luthomirski y Babinski z pany wyzey pisanemi, takos my postanowili od dnia pierwszego februaria, abysmy wszystkich poddanych ostroskich iuz pod przysięgą słuchali y pytali, co ktory z nich dał xiążęciu Wasilowi y urzędnikom j[ego] mci ostroskim po Świętym Bartłomieiu blisko przeszłym z dochodow iakich-kolwiek, zebysmy tego doić mogli, czego //5 by się xiążęciu Wasilu j[ego] mci xieżna Ilina podle dekretu jednackiego upominac

miała, iakosmy tak potym postępowali. W tym ja, Babinski, przy Tupile y Raiewiczu, wrzędnikach ostroskich, y przy paniech wyzey pisanych w dzien Panny Maryi Gromnic prosiłem pana Luthomirskiego od xiążęcia Wasila j[ego] mci , iz by od tych to urzędnikow ostroskich liczbę y ze wszego dosyc uczynienie podle dekretu jednackiego imieniem xięzney jey mci Iliney y dziewczki jey mci przyiął abowiem xiążę Wasil rozkazał mi, aby ze wszystkiego według dekretu jednackiego dosyc uczynili. Na co pan Luthomirski powiedział, wszakem ja dosyc ostrzegał, a oni nic nie dbali, a tak juz xiążę Wasil zakład, w dekrecie jednackim opisany, xięźnie Iliney y dziewczce jey mci przepadł, bo czas oddania y dosyc uczynienia dekretowi iuz trzeci dzien minął, a wszakosz iednak iesli mi wszystko oddadzą imieniem xiążęcia Wasila j[ego] mci, co będą wodług liczby powinni, ja wezmę a kwitowac będę tego dnia, gdy mi dosyc uczynią, zostawiając dekret przy mocy we wszystkich artykulech. K temu się Ja, Luthomirski, znam, izem tak z niemi postanowił z przyzwolenia xięzney jey mci Iliny. A tak tegoz dnia, w dzien Panny Maryi, oddali mi w pasniach nizey pisanych zboze y insze rzeczy, ale nie podle dekretu, albowiem za te rzeczy, ktorych nie oddali, ktore przy nieoddanych na dole napisane są, dosyc mi uczynic mieli po uczynieniu liczby. Nayprzed oddali mnie, Luthomirskiemu:

w folwarku Brodowskiem: zyta kop sto y osmdziesiąt, owsa kop czterysta, jęczmienia trzydziesci kop, tatarski czterdziesci kop, grochu dwadziescia y pięć wozow; czeladzi niewolney pospolitey trzydziesci y osm; bydła – wołow dziesięć, krow osm, ozimkow osm, cieląt pięćoro, swin pospolitych 50, wieprzow 6, gęsi trzydziesci y osm, kur //53B. pospolitych pięćdziesiąt, klacza dworna; kapusty szesc kadzi, ogurkow iedna kadz, bocwiny kadz, cebule szescdziesiąt wiankow, kwasu trzy becзки, konopi pułtory miarki, rzepy czterdziesci miarek;

w folwarku Nowostawieckim oddano: owsa kop dwiescie y dziesięć, jęczmienia czterdziesci kop, grochu dwadziescia y pięć wozow, prosa dziesięć kop, tatarski pietnascie kop; czeladzi niewolney pospolitey osm; wołow siedm, krow dwie, bydła pospolitego iedenascie, swin dwadziescia y pięć, kur pietnascie, gęsi siedmioro, klacza iedna;

w folwarku pod zamkiem oddano: zyta kop osmdziesiąt, owsa kop sto y trzydziesci, grochu kop osm, prosa niczemnego kop dwadziescia;

czeladzi niewolney pospolitey trzydziesci y dwoie; wołow dwa, krowa iedna, cielic dwie, gęsi dwanascie, kur czterdziesci, kaczek dziewięcioro, pawiów pięć; ogorkow słonych pułpięty becзки, cebule trzydziesci wiankow;

w folwarku Miedzyrzyckim: zyta pięć miarek, owsa pięćdziesiąt kop, tatarski pięć miarek, siana dziesięć wozow; czeladzi niewolney pospolitey szesnascie; wołow siedm, krow trzy, cieląt troie, gęsi dziewięć, klacza iedna; kapuszy cztery kadzi, ogorkow słonych trzy solanki, cebuli osmdziesiąt wiankow;

w folwarku Holeckim oddano: zyta dwiescie kop y pięćdziesiąt, pszenice sto kop, jęczmienia trzydziesci kop, owsa kop trzysta bez dziesięci kop, tatarski dwadziescia kop, grochu dziewięć wozow, pszenice jarey dziesięć kop, siana pułtory sterty; czeladzi niewolney pospolitey dwadziescia; wołow osm, krow pięć, cielic szesc, cieląt szescioro, gęsi trzynasci, kapłonow dwanascie, kur trzydziesci, swini trzydziesci y dwoie; siana na sianożęciach siedmnascie stert.

Potym w ręce moie, Luthomirskiego, przy paniech wyzey pisanych //6 Rawiec, pisarz, Paweł, wrotny, Andrzej, sieniczny, ostroscy a Dymitrz z Fiedorem, służebnicy j[ego] mci xiążęcia Wasilowi, czynili liczbę rzeczy nizey pisanych, a iz się z ludzmi nie zgadzali, ten to Raiewicz z Dymitrem y z Fiodorem udali się sami w to dobrowolnie, chcąc registra swoje poprzysięgnąć, iz więcey nie brali, przy czym są zostawieni. A gdy liczbę juz uczynili z niektorych dochodow od Świętego Bartłomieja blisko przeszłego y zostali na tey liczbie, to iest podymsczynny, komornego, laziebneho, strozewsczynny, prochowszczynny, mieyskich y sielskich wyrzędu y kunicznego – kop osmdziesiąt y osm, groszy siedm y osm pieniędzy. A z wołowsczynny, którą na krola j[ego] mci wybierali, podle swych registrow zostali z liczby kop sto y szesc kop y pięćdziesiąt groszy y dwa grosza y pięć pieniędzy. Z nymowych młynow, myta, kapszczynny y targowego, ktore naięto było zydom ostrskim od Panny Maryi Zwiastowania roku 1541 az do Świętego Piotra roku 1542 przez rok y niedziel trzynascie y dni pięć za kop siedmset y czterdziesci kop monety litewskiej, z ktorey summy zraziwszy pierwey myto zaśławskie, ktore na komorze ostroskiej przychodzi krolowi j[ego] mci, podle registrow zydomskich y celnika kop osmdziesiąt y sześć y trzydziesci y cztery grosze. Za ten czas

zostanie na spolny dział xiążęciu Wasilu y xięźnie jey mci kop szescset y pięcdziesiąt y trzy kopy y dwadziescia y szesc groszy, z ktorey summy xiążęciu j[ego] mci Wasilowi przychodzie od Panny Maryi Zwiastowania az do S[więtego] Bartłomieja przyszłego za niedzil dwadziescia y za iedną y pięć dni kop dwiescie y sidmnascie y dwadziescia groszy y dwa pieniądze, a xięźnie jey mci Iliney od S[więtego] Bartłomieja // 63B. az do S[więtego] Piotra przyszłego za niedzil czterdziesci y cztery kop czterysta trzydziesci y sześć y pięć groszy y osm pieniędzy. A xiążę Wasil j[ego] mc podle kwitow swoich y wrzędnikow swoich od tych to zydow, ku ktorym kwitom Raiewicz, pisarz ostroski, przyznał się, wziął na ten naiem trzysta szescdziesiąt y osm kop monety litewskiej, a tak przebrał xiążę Wasil j[ego] mc więcej, nizli na j[ego] mcin czas przyszło kop sto y pięcdziesiąt y trzydziesci y dziewięć groszy y osm pieniędzy, ktore xiążę Wasil xięźnie jey mci Iliney y dziewce jey mci w ręce moie, Jana Luthomirskiego, wrocic iest powinien. A co się dotczye młynu pod zamkiem Ostroskim, ktory nieopatrznością a niedbałością wrzędnikow xiążęcia Wasila j[ego] mci ostroskich dnia szesnastego januaria zgorzał, co zrazic będzie zydom z arendy co szkody poki tego młyna nie zbudują, albo tez za nakład xięźnie jey mci Iliney co na budowanie tego młyna nałoży, c to się nam wszystkim niezdało postanowic, kto te szkody oprawowac a cierpiec ma. Iesli xiążę Wasil j[ego] mc sam albo wspolek z xięźną jey mci Iliną, ale włożyliśmy na rozeznanie krola j[ego] mci, a co j[ego] k[rolewska] mc w tey rzeczy naydzie wyrokiem swoim, to obie stronie cierpiec mają.

A insze rzeczy nizey pisane, ktore ci wrzędnicy wybrali a za nie dosyc uczynic mają, szacowane są iako na targu w miescie Ostroskim płacą. Nayprzod, miody, co z zamku wywieziono y na potrzeby j[ego] mci x[iążę]cia Wasila strawiono, siedmdziesiąt y pięć wiader, szacuiąc ich po pułkopiu y po dwa grosza – czyni czterdziesci kop. Owsa dannego, co wywieziono y strawiono, iest pięćset mirek y osmdziesiąt pięć mirek po dwa grosza – czyni dziewiętnascie kop y trzydziesci groszy. Wieprzow karmnych wybrano trzydziesci, za ktore pdwadziescia groszy, – przyndzie dziesięć kop groszy. Jałowic danych wybrano dwie, za ktore kopa groszy iedna. Z młynow przez ten ze czas wybrali zyta sto y osmdziesiąt miarek y pułszosty miarki,

po trzy //7 grosze – uczyni kop dziewięć y pułsiedmnasta⁸⁹ grosza. Pszenice trzynascie mirek po dziewięci groszy – czyni kopę groszy y pięćdziesiąt y siedm groszy. Słodu piętnascie mirek po dziesięciu groszy – czyni pułtrzeci kopy groszy.

Potym co w folwarczech na potrzeby xiążęcia Wasila j[ego] mci przez tenze czas od S[więtego] Bartłomieja strawiono y z nich wywieziono w snopach y w ziarnie.

Szacuiąc z trzech kop zyta dwie miarce, przeszło zyta dwiescie y siedmdziesiąt miarek y dwie, po dwu groszy – czyni kop trzynascie y trzydziesci y szesc groszy. Pszenice w snopach, w ziarnie, takze szacuią[c] młocenie iako zyto, trzydziesci y pięć miarek, po dziewięciu groszy – czyni kopę y pięćdziesiąt y siedm groszy. Owsa mirek dwiescie y czterdziesci y cztery miarki, po dwa grosze – czyni osm kop y osm groszy. Tatarcki dziesięć miarek, za nią dwadziescia y pięć groszy. Wieprzow folwarkowych dziewięć, po dwadziescia groszy – czyni trzy kopy groszy. Bydła pospolitego folwarkowego nie oddali podle liczby iedenascie, a wołów dwa, szacuiący po trzydziesci groszy – czyni pięć kop y trzydziesci groszy. Owiec dziesięćcinnych szescdziesiąt, szacuiąc po szesci groszy – czyni osm kop groszy.

Rzeczy nie oddane w zamku podle rejestrow tych to dworzan: saletry pułbeczki lwowskiej, prochu pułbeczki lwowskiej, siarki dwie sztuce, kul zelaznych osmnascie. A iz rejestrow tych od pana Hulewicza, iako zamek Ostroski x[iążę]ciu Wasilu j[ego] mci oddał, miec iesmy nie mogli, bo mnie, Lutomirskiemu, odpisał, ze je krolowi j[ego] mci oddał. A tak nie mogliśmy tego doisc własnie, czego w rzeczach strawnych podle onych rejestrow nie oddano. A wszakosz na powiesc Pawła, klucznika y wrotnego ostrozskiego, ktoregosmy ku przysiędze przywiedli, y powiedział, ze te rzeczy na on czas były w ręku jego, gdy zamek Ostroski //73B. xiążęciu Wasilu j[ego] mci pan Hulewicz z panem Babinskim oddali. Nazprzod, mąki rzaney miarek trzysta a zytney sto y pięćdziesiąt miarek, szacuiąc iedną wedle drugiey po cztery grosze – czyni trzydziesci kop groszy. Słodu pszenicznego trzysta miarek, szacuiąc po dziesięci groszy – czyni pięćdziesiąt kop groszy. Miodu przasnego osmdziesiąt wiader, po trzydziesci y po dwa grosza – czyni czterdziesci kop y dwie kopie y czterdziesci groszy. Wieprzow dziesięćcinnych sto y osmdziesiąt,

szacując po dwadziescia groszy – czyni pięcdziesiąt y trzy kop y dwadziescia groszy. Summa za rzeczy wyzey pisane nieoddane przez x[iążę]cia Wasila j[ego] mci mnie, Lutomirskiemu, podle dekretu jednackiego okrom pieniędzy y rzeczy nizey pisanych – czyni szescset a sorok y szesc kop y trzydziesci groszy monety y liczby litewskiej.

Nad to xiądz Wasil j[ego] mc z wykupnego imienia oyczyznego, to iest sioł Załuzia y Zimniczow podle listow wykupnych połowice pieniędzy xiężnie jey mci Iliney podle dekretu tez dac powinien.

Potym cegły czterdziesci y siedm tysięcy, kachlow polewanych na trzy piece, ktore po S[więtym] Marcinie z czegielnice wywieziono – tez xiązę Wasil j[ego] mc xiężnie Iliney w ręce moie, Jana Luthomirskiego, wrocic iest powinien.

Potym, gdym chciał ja, Luthomirski, aby mi ten to Raiewicz z inszych ieszcze rzeczy o pozytkach ostroskich liczbę uczynił od S[więtego] Bartłomieia blisko przeszłego, to iest z win, przesądow, z mieyskich kunic, z targowego, groszowego od bydła sielskiego, z targowego mięsnego albo za plecze po pułtora grosza, z loiu od rzeznikow, z soli od wozow, co chłopi daią, z niewiast, co chleb pieką po pięci groszy, z pastuchow mieyskich, z pieniędzy y z owsa, z szewcow, co boty daią, z kowalow co siekiery daią, z wdow y dziewczek, co zamąz do sioł idą, od zonek rozwodnich, z targowego z ryb y z wszelakich statkow.

Y tez, iz by ci ludzie wroceni byli, ktorzy z Ostroga do Dubna wyprowadzili się. Y tez aby ludziom opravili Raiewicz z Tupilem, co ich pograbili, winy niesłuszne pobrali, iako tych krzywd ludzkich registr pod naszymi pieczęciami iest spisan.

Nakoniec, //8 gdym juz chciał ja, Luthomirski, aby przez moie ręce xiężnie Iliney y dziewczce jey mci ten to Raiewicz imieniem xiążęcia Wasila j[ego] mci z liczb wyzey mianowanych za rzeczy wyzey szacowane pieniądze oddał y ze wszystkich inszych liczb y rzeczy, tez wyzey pisanych, podle dekretu jednackiego dosyc uczynił przy tych to paniech wyzey pisanych. Powiedzial ten to Raiewicz, pisarz ostroski, iz tu pieniędzy w Ostrodze nie mam, abym dosyc uczynic mógł za rzeczy wyzey pisane, a o inszey liczbie nauki ieszcze dostateczney x[iążę]cia Wasila j[ego] mci nie mam. Y prosił mię, abym mu czasu pomknął daley, zeby do xiążęcia Wasila j[ego] mci

doiechac modł po pieniądze, a w tym czasie przyiechawszy ze wszystkich rzeczy wyzey pisanych chciałby dostateczną zapłatę y dosyc uczynienie dac gotowymi groszmi. Ale izem ja tego uczynic nie mógł, a f czem przed tym za przyzwoleniem xiężney jey mci Iliney, chociaż zakład był już xiążę Wasil j[ego] mci przepadł xiężnie Iliney jey mci, iz był dosyc nie uczynił na czas opisany wedle dekretu czasum był odemknął do dzisiejszego dnia ku dosyc uczynieniu dekretowi, y włożyłem tę rzecz na xiężną jey mc Ilinę. A tak j[ey] mci nie zycząc x[iążę]ciu Wasilowi, aby w zakład wpasc miał, ieszcze powtore czasu pomknęła xiążęciu Wasilowi pod tym sposobem, iz by iuz do zapustow blisko przyszłych, ktorych będzie dnia dwudziestego pierwszego februaria, ze wszystkich rzeczy wyzey pisanych dosyc uczynił y gotowemi piędzmy zapłacił pod tym ze zakładem dziesięc tysięcy kop groszy monety litewskiej w dekrecie jednackim opisanym. Na czem ten to pisarz przestał y dałem jemu przepis wszystkich rzeczy z ktorych dosyc czynic miał, iako się w tym liście zwierzchu opisało. K temu tez dałem przepisac dekret po rusku pisany y łacinskiego-miemu uzyczył, iz bakalarz x[iążę]cia Wasila j[ego] mci zgadzał go z ruskim. A z tym ten to Raiewicz tego dnia do xięcia Wasila j[ego] mci iechał. Gdzie na świadectwo tey rzeczy ja, Jan Luthomirski, y Siemion Babinski, ktorysmy od krola j[ego] mci na to posłani y stronom przydani, iako zwierzchu opisano iest, zeznawamy, iz to wszystko tak było y przy nas y z wolą naszą to się działo y na świadectwo tey rzeczy spisalismy takowe dwa listy między //83B. sobą w iedne słowa y własnymi pieczęciami zapiecentowali y prosilismy k temu panow wyzey pisanych, ktorzy k temu proszeni y przy tym wszystkim byli, aby na tych liściach przy nas wyznali, iz tego wszego świadomi, y pieczęci przy naszych pieczęciach swoje przycisnęli. Gdzie z my, Stanisław Narbut, Hryczko Burkowski, Tolmacz Pasza Ludwikowski, Sebestyan Dachnowski wyzey pisani, zeznawamy, iz to wszystko, co nawierzchu napisano, przy nas się działo y tak byli a iest. Y na takowe dwa listy przy pieczęciach pana Luthomirskiego y pana Babinskiego zwierzchu mianowanych pieczęci-smy swe przyłożyli y ci, ktorzy z nas pisac umieli, swemysmy rękami podpisali. Z ktorych listow ieden pan Jan Luthomirski imieniem xiężney jey mci Iliney, a drugi pan Siemion Babinski imieniem xiążęcia Wasila j[ego] mci, w iedne słowa pisane wzięli.

Dan w Ostrodze w poniedziałek szóstego februaria lata bozego MDXLII. Ita est ego Joannes Lutomierski qui supra manu propria attestor. Stanislaus Narbuth qui supra manu propria. Hriczko Thołmacz swym y Pawła Ludwikowskiego imieniem własną ręką podpisał. Sebestyan Dachnowski włosną ręką. Beata z Koscielca K[siężna] O[strogska].

Quas quidem Literas superius descriptas, pro ut in Actis Metrices Regni continentur, nos ex iusdem fideliter describi, et parti postulanti authentice extradipermissima in quorum fidem Sigillum Regni est appressum. Datum Varsaviae Feria Quarta post Festum Sanctae Annae Matris Gloriosissime Virginis Mariae proxima, Die scilicet Vigesima Octava Moensis July Anno Domini Millesimo Septingatesimo Scxagesimo Secundo, Regni Vero N[ume]ri Anno XXIX.

M. Wodzicki Procancellarius Regni M.P.

ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. 91 “Радзимицьські”. – №181/VI,4. – Ч. 5.

**Потвержење кнѣги Ильиной Острогской
на замокъ Острог зо всім за третьюю част
всѣхъ имении малжонька ея в оправе вена и
привенка ея от делчих его кр млсти выделеную**

Жыкгимонт Августъ боژیю млстыю корол и великии княз. Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ або чтучи его услышитъ нинешнимъ и на потомъ будучимъ, кому будетъ потреба того ведати.

Била намъ чолом //34зв. старостиная брасловская и веницкая кнегини Ильиная Костяньтиновича Острогская кнегини Бията с Костелца и поведила передъ нами, ижъ первей сего дельчии отъ короля его млсти, пана отъца нашего, ея даныи староста кремянецкии Станиславъ Фальчевскии а ключникъ, городьничии и мостовьничии луцкии Петръ Загоровскии а дворане Янъ Лютомирскии а Петръ Киръдеевичъ за росказаньсмъ и листомъ его кролевськеи млсти выделили ея

подле запису шправы вена и привенька, черезъ малъжонька ее небожьчика князя Илю Костяньтиновича Острозьского на третей части вчиненого, то есть зо всихъ замковъ и именеи князя Ильиныхъ отъчизныхъ за третюю часть замокъ Острогъ со всимъ его будованьемъ и место Острозьское со всими улицами и з млыны съ ставы, и зъ селы замковыми, боярскими и церковными, и со всими платы, доходы и пожитки, а дочце ее, княжьне Альжбете, выделили они за две части отъчизные замки Полоныи, Красиловъ, Чудновъ зо всими месты, селы, бояры, людми тяглыми и путными, церковными и боярскими, и со всими пожитки, платы, даньми, роботами и подьводами и со всими властьюностями и повинностьюми, што передь тымъ здавна ку тымъ замкомъ прислухало.

На што жь оные дельчии выше мененыи и листъ свои на парькгамене писаныи с привесистыми печатями кнегини Ильиной дали и тотъ дель ихъ широце а достаточне на листе своемъ выписали, што кнегини Ильиная на третюю часть маеть мети //35 и деръжати, а што тежъ дочце ее, княжьне Альжбете, на две части именеи отъчизныи ее маеть прислухати. И тотъ листъ короля его млсти, пана отъца нашего, за которымъ они тотъ дель справовали и на которомъ и подьпись руки его млсти есть тые дельчии у свои листъ слово отъ слова вписати дали. Которыи жо листъ оныхъ делчихъ кнегини Ильиная передь нами покладала и била намъ чоломъ абыхмо на то дали нашъ листъ и тотъ дель черезъ нихъ вчиненыи и на листе ихъ меновите описаныи потвердили си нашимъ листомъ. А такъ мы того листу дельчого шгледавши и его выслухавъши казали его слово отъ слова в сесь нашъ листъ уписати, которыи жо такъ се в себе маеть:

“Мы, Станиславъ Фальчевьскийи, староста кремьнецькийи, Петръ Загоровьскийи, ключникъ луцкийи, а Янь Лутомирскийи, дворанинь короля его млсти, сознаваемъ тым то листомъ нашимъ передь всими, которые его чести альбо слышати будутъ, ижъ кгда вельможная пани а пани Бията с Костельца княжна Острозьская, малъжонька небожьчика князя Ильи Костяньтиновича Острозьского, старосты брасловьского и веницкого, его млсти,

намъ ознамила листъ короля его млсти, нашего млстивого пана, которымъ намъ росъказати и дельчими насъ вчинити рачиль, абы-смы замковъ всихъ имения отъчизного князя Ильи, небожъчика, которое ся з делу с княземъ Васильемъ Костяньтиновичомъ за волею а ласкавымъ допущеньемъ короля его млсти презъ певънны паны – рады его кролевъскои млсти з обу сторонъ обраныи оштатъне вчиненого тои то княжне Бияте Ильинои Острозскои княжною Альжбетою, дочкою ее млсти, которую с тымъ то княземъ // 35зв. Ильею его млстыю мела, досталы тои то княжне Бияте Ильинои, ее млсти, третюю часть подле записовъ осправы вена и привеньку ее презъ того то небожъчика, мальжонька ее млсти, учиненого, справедливе выделити. На которую справу а дель кгда-сь мы ся зъехали тутъ до Острога, тогды княжна Ильиная ее млсть отъдала намъ тотъ листъ короля его млсти печатю меньшою Князьства великого Литовъского запечатованыи и въластною рукою короля его млсти подъписаныи. Которыи есмо с таковою учтивостю, яко ся годило намъ, подъданымъ, врьдникомъ а слугамъ, отъ пана нашего милостивого принявъши, чести есмо его передъ собою и въ тотъ то нашъ листъ слово отъ слова вписати казали. Которыи в тыи слова писанъ естъ:

“Жыггимонт, Божью млстыю король польскии, великии князь литовъскии, рускии, прускии, жомоитъскии, мазовецькии и иныхъ – старосте ншому кремянецъкому Станиславу Фальчевъскому и ключнику нашому луцкому Петру Загоровъскому а двореномъ нашимъ Яну Лютомирьскому а Петру Киръдеевичу.

Ознаимуюемъ вамъ, ижъ кгда з ласкавого допущенья нашего черезъ некоторыи паны-рады наши княгиня ее млсть Бяята, небожъчика князя Ильи мальжонка, именемъ своимъ и дочки своее княжъны Альжбеты, которую мела с тымъ то мальжонькомъ своимъ, околомъ неякихъ росътырковъ и делу отъчизного имения небожъчика князя Костянтина о которые передъ нами черезъ немалыи часъ право мели с княземъ Васильемъ Костяньтиновичомъ о тыи вси речи ся зъеднали подле декрету тыхъ то пановъ едначовъ, которыи есмо чести // 36 передъ собою казали и обачивъши слушныи а справедливыи

поступокъ тыхъ то пановъ едначовъ в томъ ихъ декрете на обе стороне ку спокоюню и захованью приязни пожиточнои и тотъ есмо декрет на прозбу тыхъ то пановъ едъначовъ подтвердили зверхностью нашою гсдръскою, абы тымъ в большой важности и моцы быть. И просила насъ кнегини Бията, абы есмо такежъ, яко есмо подле декрету первшого нашего з материстыхъ замковъ и всего именх князя Ильи, небожъчика, некоторымъ дельчимъ нашимъ третнюю часть *еи* выделить казали подле записовъ осправы вена и привеньку *ее* черезъ небожъчика мальжонка *ее* учиненого, на которыхъ именьяхъ она вжо седить и вживаеть ихъ яко пани венъна, а две части замковъ и всего имения материстого того жъ, которыи пришли на дочку *ее* деръжати подле Статуту того то панства нашего Великого князства Литовьского доколь на вдовьемъ столцу будеть. Просила насъ кнегиня Ильина кнегини Бията, жебы есмо *еи* такежъ дали дельчии, которыи бы со всьихъ замковъ и всего имения отьчизного, которое ся *еи* з дочкою *ее* с того делу с княземъ Васильемъ учиненого достали, жебы такежъ *ее* подле запису осправы вена и привенька черезъ мальжонька небожъчика *ее* князя Ильи на третей части учиненого, тыхъ замковъ поручили и зверхностью нашою гсдръскою в моць дали с тыхъ то замковъ и всего имения *еи* на певныхъ а спокоиныхъ замцехъ и имению справедливе третнюю часть выделить. Ино мы, бачачи кнегини Бияты слушную а годную прозбу, маючи веры ваши и дельности в таковыхъ справахъ залецоны, поручасмъ //36зв. вамъ и въ моць даемъ, абы есте зложивъши межи собою певнымъ часъ а месьце, зъехали ся и всихъ тыхъ замковъ, дворовъ и въсего именхъ пожитки, доходы и вси властности пописавши достаточне а вырозумевши важность замковъ всихъ и имения, маючи передъ очима Бога и его светую справедливость на замку Острозскомъ, месте и селахъ, млынохъ, пашняхъ, боярохъ и инъшихъ властностяхъ всякихъ *тои* то кнегини Бияте справедливую тую третнюю часть всихъ пожитковъ, доходовъ, людеи, бояръ выделили такъ, яко дочка *ее* свои две части справедливе мела на то кожного з васъ сумъненья обьявзуемъ. Которыи две части тая то кнегини Бията такежъ, яко и въ

материстыхъ замцехъ и именью своемъ подле Статуту того паньства держжати маеть.

На которое выделенье третее части шправы той то кнегини Бияте дате декреть свои, которыи естли она приметъ а на томъ вашомъ деле перестанецъ мы его зоставимъ при моцы и на прозбу ее потвердили а на справу того всего делу даемъ вамъ в моцъ справовати в небытъности шдъного з вась которого кольвекъ жебы есте три справовали. А што кольвекъ три вчините, то пакъ моццо и важно мети будемъ, яко бы тежъ вси справовали.

Псан у Вильни подъ летъ божего нароженья тысяча пятьсотъ сорокъ вторыи, мсца генвара четвертыи ден, инъдикта пятогонадъцать. Зыгмундусъ рексъ сыкънификантъ”.

А такъ, кгдаьс ми тотъ то листь его королевьскеи млсти прочлы а достаточне вырозумели, ижъ король его млсть намъ поручить всимъ и росказат //37 рачиль, абы-смы той то княжне Бияте Ильинои ее млсти с преречоныхъ замковъ и именья штъчизного, то есть Острога, Полоного, Красилова и Чуднова третюю часть за шправу на замку и месте Острозскомъ и селехъ, и млынехъ, пашняхъ, боярехъ и инъшихъ властьностейхъ вшелякихъ, яко бы тая третяя часть вынесла, а на инъшихъ замцехъ и именью княжне Гальжбете, дочце кнегини Ильиное ее млсти, две части справедливе выделили. Где мы на росказанье его королевьское млсти починаючи справу того делу абы-смы его властьне а достаточне вчинити могли возъвали есмо напредъ споможенья штъ пана Бога а потомъ приняли есмо в сердца свои справедливость святую, взявши передъ себе реистра пописанья тыхъ то замковъ и всего именья, которое дворане короля и королевое ихъ млсти на онъ часъ пописовали, кгда князь Василеи с княжною Ильиною вси замки и именья штъчизныи королеви его млсти в секвестръ дали и взявши тежъ передъ себе другии реистра пана Яна Лютомирьского с паномъ Кирьдеемъ, дворанъ короля его млсти, на которыхъ они тыхъ то замковъ и всего именья вшелякии властьности, платы и пожитъки достаточне выписали, кгда с порученья короля его млсти кнегини Ильиную з дочкою ее млсти в тыи то замки и именье з делу вышеш менованого с княземъ Васильемъ вчиненого увязовали. Возвали-смы тежъ к тому бояръ веры годныхъ, которыи тыхъ замковъ

важности, положенья и всихъ пожитковъ сведомы были. А такъ с тыхъ то реистровъ всихъ и зъ бояръ вырозумевши достаточне тыхъ замковъ всю важност, именья и властности, платов и пожитковъ, дань и люди // 37 зв подданныхъ вшелякихъ тотъ есмо дель учинили, которыи на обе стороне такъ княжне Ильиной за третюю часть шправы ее млсти, яко тежъ княжне Альжбете за две части властности штьчизны ее на которыи дель моцью намъ шть короля его млсти листомъ вышеи писанымъ даного тотъ декретъ нашъ вчинили есмо.

Наперед, дочка кнегини ее млсти Ильиное княжна Гальжбета за две части штьчизны своее мети маеть замки Полоньи, Красиловъ, Чудновъ зо вьсими месты, селы, бояры и людми такъ тяглыми, яко путными, такъ церковьными и боярьскими, и со вьсими пожитки, платы, даньми вшелякими, роботами и подводоу и со вьсими властностями, повинностями и широкостями яко ку тымъ замкомъ зъ стародавна прислушала, але ижъ тыи замки, именья и люди и инъшии властности и пожитки двухъ частей справедливыхъ вынести ани в себе мети могли про то доложили есмо з ыменья замку Острозьского тои то княжне Альжбете яко нижеи написано есть и и то тежъ ку тымъ жо вышеи менованымъ замкомъ тримати будетъ. А ижъ бы пре розорване тымъ деломъ именья штрозьского потом трудности якое не было меновите шписали есмо, што на княжну Альжбету пришло с того делу з ыменья штрозьского, што на княжну Ильинову, матку ее.

Напродъ, з мита, ш капъщизны пивными и медовое и горельки, з воскобиного и з важного места Острозьского мети маеть пять частей платовъ княжна Альжбета, а то брати будетъ шть княжны Ильиное, матки своее, яко нижеи при месте Острозе в части тыи то княжны Ильиное // 38 ширеи шписано есть. Потомъ тая то княжна Альжбета мети маеть тыи млыны и ставы, яко млынъ на реце Горыни в Кривине, млынъ на ставе голецькомъ, млынъ на ставе новоставецкомъ.

Потомъ села шть замку Острозьского. Напередъ, дворець с пашнею и зъ селомъ Новоставецкимъ, дворець Голецкийи з селомъ и с пашнею, село Кривинъ волоское, село Хоняковъ, село Макоты, село Борисовъ волоское, село инашое Борисовъ тяглое,

село Боровица, село Клепахи, село Бораньи головы. Луки в Новоставъцохъ и въ гони лука Тиса, на дорозе плуженьскои лука мнѣишая Тиса.

Потомъ села церьковные. Село Пятница з манастаремъ, село Беляшовъ, село Скунинъ, манастирь Дерьямянь изъ селомъ, село Глинско, село Коръшева, село з манастиремъ Чесного крества.

Потомъ бояре и села ихъ. Напередъ, село Вольбаровъ Шидловецького, село Цурьковъ Несмияново, село Уръвньского Уръвеная, село Енинино Велья, село Въездцы Ватслава, село Мишковъцы Лобосово, село Долотче Долотецького, село Дольбуновъ Шашковича, село Омеленая Стецова, село Конюхи, село Лебеди Лебельского, село Новосельки Гринковое, село Вышегоръцы Браново, село Боровица Беликово, село Кунинъ Васка, село Белашовъ Белашовьского, село Курьганы Килдыша, село Русивле Борисово, село Петигоръщина Покотилово, село Подъпусецкого.

Которыи платъ з места Острозьского и млыны и села и инъшии властности вышеи писаныи ку замкомъ вышеи менованымъ за княжны Альжбеты две части отъчизны быти сказуемъ и со всими людьми тяглыми и путными, такъ тежъ церьковными и боярьскими и со всими пожитки, роботами и пашнями, платы, даньи вшелякими и со всими//38 зв. властностями, повинностями и широкостями такъ, яко здавна было. А вшако жъ то зоставуемъ на тыхъ то селехъ всихъ и людехъ ихъ такъ тяглыхъ, яко церьковныхъ и боярскихъ, ижъ кождыи с тыхъ людей подле стародавного повиновательства в замку Острозьскомъ свои городни знову будовати и старыхъ поправовати только, колько кротъ потреба вкажетъ повиннии быти мають. А пороховъщину и сторовъщизну до замку Острозьского предъ се давати будуть повиннии княжне ее млсти Ильинои на кождыи рокъ.

Которыи замки и именья вышеи писаныи за две части отъчизны на княжну Альжбету през насъ выделеные княжна Ильиная, матька ее, тримать предъ се будеть на дочку свою преречоныи подле листу кроля его млсти тутъ вписаного, а за

третью часть тыхъ то замковъ, вышеи писаныхъ выделили есмо княжне Ильиной ее млсти за шправу вена и привеньку ее млсти з ыменя штьчизного малжонька ее подле росказанья кроля его млсти замокъ Острогъ со вьсимъ его будованьемъ и место Острозьское со вьсими улицами и широкостями его. К тому млыны и ставы. Напередъ, млынъ и ступа и руда на ставе подь замкомъ Острозьскимъ, млынъ на ставе завидовскомъ, млынъ на ставе межирецкомъ, млынъ на ставе жидовскомъ, млынъ на реце Горыни въ Вельбоине из ставы тыми при млынехъ описаными.

Потомъ дворы и села замковьи. Дворецъ с пашнею и зъ селомъ у Межиречьи, дворецъ с пашнею при месте, дворецъ ис пашнею и зъ селомъ Бродовьскимъ, село Розважъ, село Вельбоино з Нетишиномъ и зъ//39 Соловьи, село Плужное, село Белотинъ, село Глинъники и Головле, село Грозово, село Завидовъ. Луки. Лука на Велижи противько Хореву, лука Тольстикъ за рекою, лука Сеножатъка, лука в Грозове, лука Тиса на борисовскои.

Села церьковнии изъ ихъ людми. Село Людчин, село Плоская светого Николы, село церкви светое Пречистое, село Светого Глеба и Бориса, село Городъница попа ивановьского.

Бояры зъ ихъ селы и людми. Село Хореве Павльовича а Ивана, Ждана и Богдана Промъчеиковичовъ, люди на Горнощи и на Бельмажи Ивана Подьскарбега, село Мощеница Грицковъ, село Гримячее Олизарово, село Деревянъче Грицка Промчеиковича, село Волоськовцы, село Радогощъ Яцъка Патрикеевича, село Беляшовъ Белашовьского.

Которыи замокъ Острозьский, места исела такъ замковые, яко церьковнии и боярьский и ихъ люди тяглые и путныи и тежъ млыны, пашни, ставы, луки яко вышеи описано естъ княжъна ее млсть Ильиная со вьсими подводами, роботами, пожитки, платы и даньми вшелякими которымъ кольвекъ именемъ были везвани и со вьсими властьюностями, повинъностями и широкостями яко здавна у своихъ границахъ суть тримать будеть ув оправе вена и привенька своего подле Статуту того то Князьства великого Литовьского и въживати ихъ яко ся ее млсти

ку лепьшому пожитьку видети будеть никому тамь ничего не зоставуючи окромь того, ижь з мыга, кагыщизны пивъное, медовое и горелки и з воскобоинога а важного места Острозьского оставуемь княжне Альжбете, дочце ее млсти, пять частей пожитковъ, а шостую часть только княжне ее млсти Ильиной на оправу ее млсти зоставуемь. Але абы ее млсть княжна Ильиная жадное преказки в месте Острозскомь не мела, сказуемь, ижь ее млсть сама тыи *кап //39зв* щизны з мытомь, воскобоинымь и важнымь наимовати маеть з ведомостью тыхъ которымъ король его млсть мость поручилъ ведомость мети в платехъ и доходехъ з части княжны Альжбеты имения а долги князя Ильи платити, а с того наиму ее млсть княжна Илиная пять частей на сторону дочки своее давати будеть, а собе шостую брати яко зверху описано.

А боръ великии острозьскии, которыи с княземъ Жеславскимъ спольныи естъ зоставили есмо ку спольному вживанью княжне ее млсти Ильиной и дочце ее млсти княжне Альжбете и подъданымъ ихъ замку Острозьского подле стародавного звычайу.

Которыи тотъ то декретъ нашъ и дель княжна ее млсть Ильиная отъ насъ вдячне приняла, а с него намъ именемъ своимъ и дочки своее подяковала, а на сведомье того далисмы ее млсти тотъ листъ ншь властьюными руками нашими подъписаныи и печати наши к нему есмо завесили.

Писан ув Острозе дня дванастого мая року божего тысяча пятьсогъ сорокъ вторыи иньдиктъ пятнадцатыи. И въ того листу подъпись рукъ властныхъ Станислава Фальчевьского а Петра Загоровьского а Яна Лютомирьского”.

Из ласки нашео гсдрьское на чоломьбитге кнегини Ильиное то есмо вчинили на то дали *ей* сесъ нашъ листъ и оную третюю часть имении отъчизныхъ князя Ильиныхъ черезъ тыхъ дельчихъ нашихъ *ей* выделеную и тотъ листъ ихъ дельчии, на которомъ тотъ дельъ выписанъ, кнегини Ильиной потверьжаемъ симъ нашимъ листомъ маеть она при оной третей части водле того ихъ выделения и листу ихъ дельчого на всемъ быти захована. А на твердость того и печать ншу казали есмо привесити к сему ншому листу.

Псан у Вильни, под лет бож нарож афмс мсца октяб иі день индикть е.

Російський державний архів давніх актів. – Ф. 389 “Литовська метрика”. – Оп. 1. – Од. зб. 29.

¹ Ковальський М. П. Документальні письмові джерела з історії Острога // Матеріали I – III науково-красназнич конференцій “Остріг на порозі 900-річчя” (1990–1992 рр.). – Острог, 1992. – Ч. 1. – С. 92–98; Його ж. Акт поділу володінь князя В. – К. К. Острозького між його синами Янушем і Олександром (1603 р.) // Острозька Академія XVI – XVII ст. – Острог, 1997. – С. 8; Його ж. Етюди з історії Острога. – Острог, 1998. – С. 9–21, 112–130; Заяць А. Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст. // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 32–36; Кулаковський П. М. Остріг і Острозька волость XVI–XVI ст. в документах Литовської та Руської (Волинської) метрик // Матеріали VI-ої Острозької науково-красназничої конференції “Остріг на порозі 900-річчя” (1995 р.). – Остріг, 1996. – С. 117–119; Ворончук І. О. Селянство Острозької волості за інвентарем 1621 р. // Острогіана в Україні і Європі: Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму. – Старокостянтинів, 2001. – С. 257–268; Тесленко І. Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 року як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – К., 2001. – Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – С. 102–123; Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Укл. І. Ворончук. – К.; Старокостянтинів, 2001.

² Грунтовна джерелознавча характеристика різних категорій джерел статистичного характеру XVI–XVII ст. в українській історіографії відсутня, але під тематичним кутом зору вона міститься в низці праць: Баранович О. І. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. – К., 1930; Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вип. 2. – С. 113–137; Кісь Я. П. Аграрні відносини в містах Руського і Белзького воєводств у XVI–XVII ст. // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Львів, 1978. – Вип. 14: Питання соціально-економічної історії. – С. 90; Крикун Н. Г. Источники и историография демографического состояния Правобережной Украины накануне и во время Освободительной борьбы украинского народа 1648–1654 гг. //

Историческое значение воссоединения Украины с Россией: Материалы юбилейной научной сессии (11–13 янв. 1979 г.). – Днепропетровск, 1979. – С. 169–172; Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст. / Укл. Р. Майборода. – К., 1999; Володіння князів Острозьких... – С. 73–117 та ін.

³ Ковальський Н. П., Атаманенко В. Б. Инвентари как источники по социально-экономической истории городов Украины XVI–XVIII в. (на материалах г. Острога): Депон. в ИНИОН. – Днепропетровск, 1988; Кулаковський П. М. Вказ. праця; Тесленко І. Вказ. праця.

⁴ Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1846. – Год III. – Кн. 4. – С. 137–142; Dr. Antoni J. Wielka prywata // Trzy opowiadania historyczne. – Lwów, 1880. – S. 49–130.

⁵ Dr. Antoni J. Op. Cit. – S. 68–71 (не публікація, а переказ); Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa; Kraków, 1913. – S. 96–100, 103–109, 114–115; Острозька давнина... – С. 122–145; Володіння князів Острозьких... – С. 140–203; Тесленко І. Вказ. праця. – С. 109–116.

⁶ Соболев Л. Борьба за наследство кн. К. И. Острожского в 40-е гг. XVI века // Острогіана в Україні і Європі... – С. 33–48.

⁷ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. 91 “Радзимицьські”. – №181/VI,4. – Ч. 5. – Арк. 3.

⁸ Там само. – С. 6 зв.–7 зв.

⁹ Там само. – С. 7 зв.

¹⁰ Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 389 “Литовська метрика”. – Оп. 1. – Од. зб. 29. – Арк. 34–39 зв.; Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 256 “Замойські”. – Оп.1. – Од. зб.8. – Арк. 1–6 зв.

¹¹ Тесленко І. Вказ. праця. – С. 109–116.

¹² Так, наприклад, І. Тесленком при коментуванні не було виправлено назву приострозького монастиря з “Чорнохрестський” на “Чеснохрестський” (С. 120, прим. 67), з помилки у тексті оригіналу, присутньої, до речі, й у копії з Литовської метрики, з’явився ніколи не існуючий населений пункт Гнаше (мало б бути “інше”) Борисів (С. 119, прим. 55), спотворену в копії назву села Вілія було перетворено у ім’я боярина (Верій) і навпаки (С. 120, прим. 71), став на р.Жидівка розтлумачено як “став Жидівський в Острозі” тощо.

¹³ Тесленко І. Вказ. праця. – С. 108–109.

¹⁴ Там само. – С. 108.

¹⁵ Кулаковський П. М. Вказ. праця. – С. 118. Принагідно висловлюю подяку П. М. Кулаковському за можливість користуватися фотокопією дільного акту 1542 р. з Литовської метрики.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 136; Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності. – К., 1963. – С. 182.

¹⁸ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 2 зв.

¹⁹ Атаманенко В. Острозька волость у кінці XVI – першій половині XVII ст. // Осягнення історії. – Острог; Нью Йорк, 1999. – С. 137, 140–141.

²⁰ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк; РДАДА... – Арк. 34–39 об.; Кулаковський П. М. Вказ. праця. – С. 117.

²¹ Кулаковський П. М. Вказ. праця. – С. 118–119.

²² Там само. – С. 118; Тесленко І. Вказ. праця. – С. 108, 120–123.

²³ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 38, 39.

²⁴ РДАДА... – Арк. 37.

²⁵ Там само. – Арк. 37 зв.

²⁶ Там само. – Арк. 37 зв., 39.

²⁷ Інтерпретовані І. Тесленком відповідно як “окапщини” та “важне” (Тесленко І. Вказ. праця. – С. 108).

²⁸ РДАДА... – Арк. 38.

²⁹ Там само. – Арк. 38 зв.

³⁰ Див.: Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – К. – Ч. VII. – Т. 2. – С. 30.

³¹ Маються на увазі, очевидно, вини та пересуди, подані в акті нижче поряд з міським куничним (ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 7 зв.).

³² ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 6.

³³ Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовського при Ягеллонах. – К., 1905. – Т. I. – С. 716; Мишко Д. І. Вказ. праця. – С. 190, 202.

³⁴ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 7 зв.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 6.

³⁹ Там само. – Арк. 6 зв., 7.

⁴⁰ Там само. – Арк. 7 зв.

⁴¹ Inwentarz dóbr duchownych Ostrogskich z roku 1571 // Muzeum Konstantego Świdzińskiego. – Warszawa, 1876. – Т. 2. – S. 199–200; Лущ В. Інвентарні описи Дерманського монастиря XVI–XVII століття в

- науковому доробку Володимира Вуйцика // Волинська ікона: Дослідження та реставрація. – Луцьк, 2003. – С. 167.
- ⁴² ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаніка... – Арк. 5–5 зв.
- ⁴³ ЛНБ НАНУ... – № 181/VI,4. – Ч. Іа. – Арк. 8а зв.
- ⁴⁴ Ковальський Н. П. Акт 1603 года.... – С. 125.
- ⁴⁵ Inwentarz dóbr duchownych... – С. 199–201; Луц В. Вказ. праця. – С. 167–168.
- ⁴⁶ РДАДА... – Арк. 38 зв.–39; ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаніка... – Арк. 5–5 зв.
- ⁴⁷ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаніка... – Арк. 7 зв.
- ⁴⁸ 24 серпня.
- ⁴⁹ Не враховано збіжжя, вибране з млинів.
- ⁵⁰ Обраховано на підставі даних по Ковельському староству (ЦДІАУК. – Ф. 1. “Скарб Коронний”. – Оп.1. – Од. Збер. 4. – Арк. 47 зв.).
- ⁵¹ Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. – К., 1963. – С. 58–61; Атаманенко В. Б. Зерновий баланс селянських господарств Волині другої половини XVI ст. // Матеріали науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя”. – Остріг, 1993. – С. 7–10.
- ⁵² ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаніка... – Арк. 6.
- ⁵³ Там само. – Арк. 7.
- ⁵⁴ Там само. – Арк. 6.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ Там само. – Арк. 6 зв.
- ⁵⁷ Там само.
- ⁵⁸ Там само. – Арк. 7 зв.
- ⁵⁹ Там само. – Арк. 2 зв.
- ⁶⁰ Володіння князів Острозьких... – С. 144, 157, 361.
- ⁶¹ Новицкий И. Содержание актов о крестьянах // АЮЗР. – К., 1867. – Ч. VI. – Т. 1. – С. 101.
- ⁶² Baranowski В. Polskie młynarstwo. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1977. – S. 29.
- ⁶³ Наскільки повно це твердження відповідає дійсності та якою мірою є характерним для Острога та в цілому для міст Волині залишається ще не вивченою проблемою вітчизняної урбаністики; тут йдеться про спостереження та попередні висновки автора.
- ⁶⁴ Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. XIX. – S. 37.
- ⁶⁵ Ibidem. – S. 80.
- ⁶⁶ Матеріали до історії Острозької Академії (1576–1636): Бібліографічний довідник. – К., 1990. – С. 145–152.
- ⁶⁷ Там само. – С. 153–158.

- ⁶⁸ Довнар-Запольский М. В. Вказ. праця. – С. 715, 720.
- ⁶⁹ Там само. – С. 713–714, 720.
- ⁷⁰ Там само. – С. 717.
- ⁷¹ Там само. – С. 709–711.
- ⁷² Див.: Довнар-Запольский М. В. Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI в. – К., 1905. – С. 25–37; Мелешко В. И. Могилев в XVI – середине XVII в. – Минск, 1988. – С. 166–167.
- ⁷³ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 6.
- ⁷⁴ Довнар-Запольский М. В. Государственное хазяйство... – С. 127, 129.
- ⁷⁵ АЮЗР. – Ч. VII. – Т. 2. – С. 30.
- ⁷⁶ Inwentarz dóbr duchownych... – С. 198.
- ⁷⁷ Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.). – К., 1975. – С. 14.
- ⁷⁸ Див. примітку 51.
- ⁷⁹ АЮЗР. – Ч. VII. – Т. 2. – С. 30.
- ⁸⁰ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 6.
- ⁸¹ Inwentarz dóbr duchownych... – С. 199–200.
- ⁸² АЮЗР. – Ч. VII. – Т. 2. – С. 30.
- ⁸³ Там само. – С. 31–34.
- ⁸⁴ ЛНБ НАНУ ім. В. Стефаника... – Арк. 6 зв.
- ⁸⁵ АЮЗР. – Ч. VII. – Т. 2. – С. 30.
- ⁸⁶ Довнар-Запольский М. В. Государственное хазяйство... – С. 714.
- ⁸⁷ АЮЗР. – Ч. VII. – Т. 2; Źródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – Т. VI.
- ⁸⁸ Головний архів давніх актів в Варшаві. – Архів Скарбу Коронного. – Ч. LVI. – № К–7.
- ⁸⁹ ЦДІАК. – Ф.1. – Оп.1. – Од. збер. 4. – Арк. 2–50 зв.